

TARIXIY STILIZATSIYANING NAZARIY ASOSLANISHI

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Tarjimashunoslik, tilshunoslik va xalqaro jurnalistika oliy maktabi tayanch
doktoranti

Tursunbayeva Zuhra Ro‘zimat qizi

+998946529842

zuhra4822@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada tarixiy mavzudagi asarlar tarjimasida muhim omil hisoblangan tarixiy stilizatsiya haqida so‘z boradi. Shuningdek, tarixiy stilizatsiya tushunchasi va tarixiy stilizatsiyaga ko‘plab olimlarning, jumladan xorij va o‘zbek tarjimashunoslarining bergan fikrlari keltirilgan. Tarjimada tarixiy stilizatsiyaning ahamiyati va mohiyati haqida ham so‘z yuritilgan.

Kalit so‘zlar. Tarixiy stilizatsiya, arxaizatsiya, tarixiy kolorit, modernizatsiya, davr uslubi.

Kirish. Tilda istorizmlarni tug‘diruvchi asosiy omil ijtimoiy hayot, davr, tarixiy sharoitdir. Davr o‘tishi bilan muayyan paytda zamonaviy hisoblangan ba’zi predmet qo‘llanishdan qoladi. Ular to‘g‘risidagi tasavvurlar eskiradi va tarixiy faktga aylanadi. Natijada bu narsa va hodisalarni ifadolovchi so‘zlarni ishlatish ham susayadi va so‘z asta-sekin til lug‘at tarkibining faol qatlamida passiv qatlamiga o‘tadi. Muddat o‘tishi bilan predmet ham, uning nomi ham o‘tmish hodisasi(tarixiy hodisa) ga aylanadi.

Tarixiy asarda xalqning muayyan bir davrdagi ijtimoiy-iqtisodiy hayotini obyektiv tasvirlash madsadida yozuvchi shu davrga xos lingvistik birliklardan foydalanadi. Bunday lingvistik birliklar istorizmlar sanaladi. Mana shu arxaizm va istorizmlar tarixiy stilizatsiyani saqlashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Avvalo tarixiy stilizatsiya tushunchasiga izoh berib o‘tsak. “Tarixiy stilizatsiya” tushunchasiga tarjimashunos tadqiqotchilar tomonidan bir qancha ta’riflar berilgan bo‘lsada, bu tushuncha nazariyotchilarning tadqiqotlarida tez tez uchramaydi. Ulardan ba’zilari milliy-tarixiy koloritning ko‘chirilishi haqida (A.V.Fedorov,

S.Florin, K.I.Chukovskiy, V.N.Komissarov), boshqalari tarjima matnida madaniyat davrining aks etishi haqida (A.Popovich, A.J.T. Andrey, B.Xoxel) so'z yuritadilar.

O.S. Axmanova tilshunoslik terminlari lug'atida tarixiy stilizatsiyani "arxaizatsiya", "o'tmishdagi tarixiy davrlarga xos bo'lgan ifoda vositalari va usullariga taqlid qilish" [1.454]. deb ta'riflaydi. D.E.Rozental va M.A.Telenkovaning lingvistik atamalarining lug'at-ma'lumotnomasida tarixiy stilizatsiyaga "ma'lum bir davrga xos bo'lgan nutq uslubiga taqlid qilish" [2.5] deya ta'rif berilgan. B.C Vinogradov tarixiy stilizatsiyani o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan, "o'tmish bilan o'zaro bog'liqlikning o'ziga xos stilistik effektini yaratish maqsadida tarjimada leksik, morfologik va sintaktik vositalardan foydalangan holda zamonaviy tarjima tili va oldingi davrlar ona tili o'rtasidagi aloqani yaratish" [3.146] deb ta'riflagan.

Tarjimon matnning dolzarbligi va zamonaviyligini ta'kidlash uchun modernizatsiyaga murojaat qilsa, uning qadimiyligini ta'kidlash uchun arxaizatsiyaga murojaat qiladi.

G'arb tarjimashunosligi tarixiy stilizatsiya muammosini an'anaviy ravishda rus ilmiga qaraganda bir oz boshqacha ko'rib chiqadi, ya'ni: o'quvchini muallifga yaqinroq bo'lishga undash (arxaizatsiya) yoki o'quvchiga matnni tushunishni osonlashtirish va muallifni o'quvchiga yaqinlashtirish (modernizatsiya).

Oxirgi yillarda tarixiy stilizatsiya muammosi ikki ingliz olimi F.Djons va A.Tyorner tomonidan yangi rakursdan o'rganilib, bu mavzuga bag'ishlangan bir qancha asarlar birgalikda va alohida nashr etildi. Ushbu tadqiqotchilar "Eski matnlarni tarjima qilishda arxaizatsiya, modernizatsiya va ma'lumotnoma" nomli qo'shma ishlarida P. Lefer va M. Jindrada keyin mualliflar eski matnlarni tarjima qilishda strategiyani tanlash giperarxaizatsiya va zo'ravonlik bilan modernizatsiya o'rtasidagi diapazonda ekanligini ta'kidlaydilar. Olimlarning eng muhim yutug'i mavzuning yangi jihatini - muallifning ataylab stilizatsiyasini tarjima qilish masalasini rivojlantirishga urinishdir. A. Tyorner o'zining "Tolkienni tarjima qilish: "Uzuklar hukmdori" filmidagi filologik elementlar" (Tyorner A., 2005) asarida

tarjima nazariyasida mavzu e'tiborsiz qolganligini ta'kidlaydi va tarjimonning muallifning tarixiy yoki shartli-tarixiy mazmunini yetkazishga bo'lgan mutlaqo adolatli urinishlari ko'pincha adabiy stilizm ob'ekti bo'lib qolishiga e'tibor qaratadi. Ko'rib chiqilayotgan masalani o'rganishdagi navbatdagi muhim qadam V.K. Lanchikovning "Sinxronik badiiy tarjimada tarixiy stilizatsiya" [2.24] nomli tadqiqotida muallif birinchi marta sinxron badiiy tarjimaning xususiyatlarini o'rganish zarurati haqidagi savolni ko'tardi, bu erda tarixiy stilizatsiya ongli mualliflik texnikasi sifatida ishlaydi degan fikrni ilgari surdi. Ushbu turdagi matn bilan ishlashda tarjimon duch kelishi kerak bo'lgan o'ziga xos xususiyatlar qatorida muallif quyidagilarni ta'kidlaydi. Birinchidan, sinxron tarjimada matnni sezilarli darajada modernizatsiya qilish nomaqbul usuldir, chunki asl nusxadagi tarixiy stilizatsiya o'z-o'zidan yetarli bo'lgan badiiy vazifadir. Bundan tashqari, ushbu bayonot muallif tomonidan tarixiylashtirilgan matn zamonaviy tilda yozilgan muallifning chekinishlari bilan aniq stilistik kontrastni yaratadigan asarlarga taalluqlidir. Ikkinchidan, Lanchikovaning fikriga ko'ra, yaxlit yondashuv ma'lum bir davr uslubiga e'tibor berishdan va tilni arxaizatsiya vositalaridan kengroq foydalanishdan iborat. Tabiiyki, "ushbu tamoyilga qat'iy rioya qilish noo'rin", chunki to'liq aniqlikka intilish muqarrar ravishda o'quvchiga tajovuzkor va g'ayritabiiy ko'rinadi [2.24].

Tarjima nazariyotchilarining tadqiqotlarida "tarixiy stilizatsiya" yoki "vaqt stilizatsiyasi" tushunchasining o'zi kam uchraydi. Ulardan ba'zilar milliy-tarixiy koloritning ko'chirilishi (A.V.Fedorov, S.Florin, K.I.Chukovskiy, V.N.Komissarov), boshqalari esa tarjima matnida madaniyat davrining aks etishi haqida (A.Popovich, A.J.Andreev, B.Xoxel) so'z yuritadi. Shu bilan birga, taniqli tarjima nazariyotchisi I. Levi ta'kidlaganidek, "zamonaviy tarjima nazariyasi asl nusxaning tarixiy o'ziga xosligini saqlab qolish zarurligini doimiy ravishda ta'kidlaydi" [5.26].

Tarjimashunos Ergash Ochilovning tarixiy kolorit va tarixiy stilizatsiya haqidagi fikrlari turli asarlarda yoritilgan. U asosan, adabiyotda tarixiy kolorit va

stilizatsiyaning ahamiyatini ta'kidlaydi. Ochilov tarixiy koloritni, ayniqsa, o'zbek adabiyotida milliy o'zlikni aks ettiruvchi asosiy vosita sifatida ko'radi. Tarixiy kolorit yozuvchining ijodida voqealarning, ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy va ma'naviy muhitning to'g'ri aks ettirilishiga yordam beradi, shuningdek, personajlarning xarakterlarini, ularning hayotiy sharoitlarini va ruhiyatini aniq tasvirlashga imkon beradi. Ochilovning fikricha, "tarixiy kolorit va stilizatsiya yozuvchining tarixga bo'lgan munosabatini, uning voqealarni tasvirlashdagi mahoratini va o'z adabiy uslubini namoyon qiladi." [6.39].

Xulosa. Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirgan holda tarixiy stilizatsiya -bu adabiy asarlarda yoki tarjimalarda o'tmishdagi biror davrga xos bo'lgan uslub va til elementlarini, ya'ni, o'sha davrning xususiyatlarini takrorlash yoki o'ziga xos ravishda qayta yaratishdir deya ta'rif berish mumkin. Bu, ayniqsa, tarixiy voqealar, qadimiy madaniyatlar yoki an'anaviy uslublar bilan bog'liq bo'lgan asarlarda kuzatiladi. Tarixiy stilizatsiyaning maqsadi, o'sha davrning ruhini, hayot tarzini va tilini tasvirlashdir. Tarjimada tarixiy stilizatsiya - tarjima jarayonida asl asarning tarixiy muhitini saqlab qolishga intilishdir. Tarjimonlar bu uslubdan foydalangan holda, asl matnning tarixiy atmosferasini yaratishda va o'zbek tiliga tarjima qilganda o'sha davrga xos uslubni saqlashga harakat qiladilar. Bunda tarjimon o'zbek tilining tarixiy bo'limlari yoki arxaizm va stilistik xususiyatlaridan foydalanishi mumkin. O'zbek tarjimashunoslarining tarixiy stilizatsiya borasidagi fikrlariga ko'ra, tarjimada tarixiy stilizatsiya asarlarning asl ruhini, madaniyatini va davrini to'liq aks ettirishga yordam beradi. Ammo, bu jarayonda tarjimonning madaniy konteksti va tilning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish muhim. Ba'zi tarjimashunoslar tarixiy stilizatsiyaning tarjima qilishda ba'zi noaniqliklar yoki kelishmovchiliklarga olib kelishi mumkinligini ta'kidlashadi, chunki ayrim eski iboralar va lug'aviy birliklar hozirgi davrda noaniq yoki tushunarsiz bo'lishi mumkin. O'zbek tarjimashunoslikda tarixiy stilizatsiya, odatda, klassik adabiyotlar va qadimiy yozma manbalar tarjimasi jarayonida ko'proq uchraydi. Bunday tarjimalar nafaqat tarixiy

ma'lumotlarni, balki o'sha davrning til va madaniyatini ham o'quvchilarga yetkazishga intiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. — М.: Издательство “Советская энциклопедия”, 1966. — 608 с.
2. Мешалкина Е. Н. Стратегии исторической стилизации в художественном переводе (на материале англоязычной художественной литературы XVIII-XX вв.) Специальность 10.02.20 - Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание // Дисс. на соиск. уч. степени кандидата филологических наук. - М., 2008. - 248 с.
3. Виноградов, В. С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). - М.; Издательство института среднего образования РАО, 2001, -224 с.
4. Ланчиков В.К. Историческая стилизация в синхроническом художественном переводе // Вестник МГЛУ. - 2002. - Вып. 463: Перевод и дискурс/ Отв. ред. В.К. Ланчиков - С. 115-122
5. Кадим М. Устаревшая лексика в комедии Н.В. Гоголя “Ревизор” в лингвокультурологическом аспекте Специальность 10.02.01 - русский язык// Дисс. на соиск. уч. степени кандидата филологических наук. - М., 2011. - 175 с.
6. Ochilov E. Arxaizm va tarjima. // Sharq tarjimashunosligi : Tarixi, hozirgi kuni va kelajagi. Ilmiy maqolalar to'plami. —Toshkent: ToshDSHI, 2014.— B. 39-45.